

ὄντα πᾶν ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβάνομεθα οὐδαμῶς ἄγει ἡμᾶς εἰς ψευδῆ συμπεράσματα, ὅτι δῆλα δὴ οὐδαμῶς πλανώμεθα πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρχόντων ὄντων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Γοιαύτη τις ἄλλως τε—τόσον χονδροειδῆς—παραπλάνησις θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἀγαθότητα καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ.

γ) Ὁ ὑλικὸς καὶ πνευματικὸς κόσμος.

Φύσις καὶ ἄνθρωπος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἔχομεν πλέον βεβαιότητα περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπωμέν τι μετὰ βεβαιότητος καὶ περὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Τὰ ὑλικά ἡμῶν αἰσθήματα—αἱ ἐντὸς ἡμῶν εἰκονικαὶ αὐταὶ ἀναπαραστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου—δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν εἰς ἡμᾶς *θετικὴν* τινὰ γνῶσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Αἱ ποιότητες τῶν ὑλικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων—π. χ. ἤχοι, γεύσεις, ὀσμαί—δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἶναι ὑποκειμενικαὶ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἐξ αὐτῶν δεχόμεθα.

Ἡ σαφῆς ὅμως καὶ εὐκρινῆς νόησις, ἡ ὁποία ὡς τούτη συμφωνεῖ πρὸς τὰ πράγματα—δογματισμός, στηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Descartes ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπης αὐτοῦ—δύναται διὰ τῶν ἐννοιῶν αὐτῆς νὰ ὀρίσῃ καὶ τῶν ὑλικῶν ὄντων, πολὺ δὲ περισσότερον τῶν πνευματικῶν, τὴν φύσιν. Αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιοῦμεναι τρεῖς ἐννοιαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) ἡ τῆς οὐσίας (substance), 2) ἡ τοῦ προσόντος ἢ κατηγορήματος (attribut) καὶ 3) ἡ τοῦ τρόπου (modus).

Οὐσία εἶναι πραγματικόν τι τὸ ὁποῖον αὐτοτελῶς ὑπάρχει, δὲν ἔχει δ' ἀνάγκην νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τινος ἄλλου ἵνα δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Ὁ τρόπος τοῦναντίον δὲν κατέχει αὐ-

τοτελῆ ὑπαρξιν, ἀλλὰ πρέπει ἐπὶ τινος ἄλλου, ἐπὶ τινος οὐσίας δῆλα δὴ, νὰ στηρίζεται ἵνα δύναται νὰ ὑπάρχη. Ὁ τρόπος κατὰ ταῦτα δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτόν, ἀνεξαρτήτως ἄλλου τινός, ἀλλὰ μόνον ἐν συνδυασμῶ πρὸς τινὰ οὐσίαν. Οὐσία δέ τις ἀφ' ἑτέρου δὲν δύναται γυμνῆ οὕτως εἶπεῖν νὰ ἐμφανισθῆ, ἀλλ' ἀποκαλύπτει διὰ τῶν τρόπων τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς. Ἐκεῖνος δὲ ἐκ τῶν τρόπων αὐτῆς ὅστις παριστᾷ τὸν οὐσιωδέστατον τῆς οὐσίας προσδιορισμόν, τὸν προσδιορισμόν δῆλα δὴ ἐκεῖνον ἄνευ τοῦ ὁποίου θὰ ἔπαυεν αὕτη νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι—ὠρισμένου εἴδους δῆλα δὴ οὐσία—, καλεῖται προσὸν ἢ κατηγορημα αὐτῆς. Τὸ μὲν προσὸν κατὰ ταῦτα παριστᾷ τὸν ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, ὁ δὲ τρόπος πρόσκαιρόν τινα καὶ οὐχὶ ἀναγκαῖον τῆς οὐσίας προσδιορισμόν.

Σαφῶς λοιπὸν καὶ εὐκρινῶς γινώσκομεν πλέον ὅτι τὰ ὑλικά σώματα εἶναι οὐσίαι τῶν ὁποίων προσὸν μὲν εἶναι ἢ ἔκτασις, ἐν ᾧ ἢ ὠρισμένη μορφή ἢ τὸ μέγεθος, ἢ κίνησις ἢ ἢ ἀδράνεια, ἅτινα πάντα κατὰ τινὰ ὠρισμένην στιγμὴν ἀποδίδονται εἰς σῶμά τι, εἶναι οἱ τρόποι αὐτοῦ. Μετ' ὁμοίας βεβαιότητος σαφῶς καὶ εὐκρινῶς γινώσκει πλέον ὁ ὀρθὸς ἡμῶν λόγος ὅτι τὰ διὰ τῶν ἰδιοτήτων τούτων χαρακτηρισθέντα σώματα εἶναι ἐντελῶς διάφορα τῶν πνευμάτων—τῶν μὴ ὑλικῶν οὐσιῶν — τῶν ὁποίων ἀχώριστον μὲν κατηγορημα εἶναι ἢ νόησις, — τὸ πνεῦμα νοεῖ πάντοτε κατὰ τὸν Descartes—, τρόποι δὲ αὐτοῦ οἱ ἐκάστοτε, συλλογισμοί, παραστάσεις κτλ. (καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, modi cogitandi). Ὁ ὑλικὸς λοιπὸν καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν Descartes δύο τελείως διαφόρους ἀλλήλων καὶ τελείως ἀσχέτους πρὸς ἀλλήλους κόσμους. Τὸ σύστημα αὐτοῦ εἶναι κατὰ ταῦτα **δυναδιστικόν**. Ἐκτὸς δὲ τοῦ μεταξὺ πνεύματος καὶ ὑλης δυναδισμοῦ ὑπάρχει παρ' αὐτῶ καὶ ἕτερος μεταξὺ **κόσμου καὶ Θεοῦ δυναδισμός**. Ὁ Θεός—ὄν πνευματικόν— ἴσταται ἀπέναντι τοῦ βασιλείου τῶν πεπερασμένων— ἐξ ὑλι-

κῶν καὶ πνευματικῶν οὐσιῶν συνισταμένων—ὄντων ὡς δημιουργὸς καὶ συντηρητῆς αὐτῶν. Ἐν κυριολεκτικῇ καὶ αὐστηρῶ ἔννοίᾳ μόνον ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία, διότι μόνον αὐτὸς κατέχει τὴν τελείαν ἀνεξαρτησίαν τῆς ὑπάρξεως, ἥτις εἶναι οὐσιῶδες τῆς οὐσίας προσόν. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα ὑλικά καὶ πνευματικά ὄντα, ἐπειδὴ ἢ ὑπαρξίς των ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ διατηροῦνται ἐν ὑπάρξει, ἀπέναντι αὐτοῦ δὲν εἶναι οὐσίαι. Παίξουσι μόνον τὸν ῥόλον οὐσίας ἀπέναντι τῶν τρόπων, οἱ ὅποιοι στηρίζονται εἰς αὐτούς. Εἶναι οὕτως εἰπεῖν οὐσίαι δευτέρας τάξεως.

Ἐὰν λοιπὸν κατηγορήμα (προσόν) τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἔκτασις, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι πᾶν σῶμα παριστᾷ μέγεθος τι ἐν τῷ χώρῳ. Λέν ὑπάρχει ἄρα ἐλεύθερος τῆς ὕλης—κενὸς κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην—χώρος. Ἄφ' οὗ δὲ τὰ σώματα εἶναι ἀπλᾶ ἐν τῷ χώρῳ μεγέθη πᾶσαι αἰ εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον συμβαίνουσαι μεταβολαὶ εἶναι ἀπλῶς τόπου, μορφῆς καὶ μεγέθους μεταβολαί. Πάντα κατὰ ταῦτα τῆς φύσεως τὰ φαινόμενα εἶναι κινήσεως φαινόμενα. Κινήσεις δὲ δύνανται—ἄφ' οὗ ἐλλείπουσιν ἐν τῇ ὕλῃ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις—μόνον διὰ κινήσεων νὰ παραχθῶσιν ἢ δι' ἀντιθέτως κατευθυνομένων κινήσεων ν' ἀχθῶσιν εἰς ἀδρανείαν (νόμος τῆς ἀδρανείας). Ἐν τῷ σύνολον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνυπαρχούσης κινήσεως παραμένει πάντοτε τὸ αὐτό, διότι ὁ Θεός, ἡ τελευταία δῆλα δὴ τῆς κινήσεως αἰτία, ἐδημιούργησε καὶ συντηρεῖ ὀρισμένην σχέσιν μεταξύ κινήσεως καὶ ἀδρανείας, μόνον δὲ ἡ διανομὴ αὐτῶν μεταβάλλεται. Εἰς τὸν περὶ τὰ μαθηματικά ἔμπειρον Descartes φαίνεται κατὰ ταῦτα ἡ φύσις ὡς τις μέγας μηχανισμός, ὅστις δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξηγηθῇ εἰς πάσας τὰς λεπτομερείας αὐτοῦ. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀνομολογήσωμεν ὅτι ὁ Descartes ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὡς μέγας φυσιοδίφης, δυνηθεὶς νὰ διατυπώσῃ σαφῶς τὸ ἀξίωμα καθαρῶς

μηχανικῆς ἀντιλήψεως καὶ ἐξηγήσεως τῆς φύσεως. Τὸ ἀξιωμα δὲ τοῦτο, ἀποκλείειν πᾶσαν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐξήγησιν διὰ πνευματικῶν δυνάμεων ἢ δι' ὑποτιθεμένων σκοπῶν, οὐ μόνον διετύπωσε σαφέστατα ὁ Descartes, ἀλλὰ καὶ ἐφήρμοσεν εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτοῦ. Ἀφ' ἐνὸς μὲν δῆλα δὴ ἀπεπειράθη νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ πλανητικοῦ ἡμῶν συστήματος διὰ τῆς μηχανικῆς ὁδοῦ, γενόμενος οὕτω πρόδρομος τῆς περὶ γενέσεως τοῦ κόσμου θεωρίας τῶν Kant-Laplace, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἐδίστασε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ εἰς τὸν ὀργανικὸν κόσμον.

Τὰ ὀργανικὰ σώματα—τῶν σωμάτων τῶν ζῴων καὶ τοῦ ἀνθρώπου μὴ ἐξαιρουμένων—εἶναι συνθέσεις ἐκ συστατικῶν καὶ ἐν τῇ ἀνοργάνῳ φύσει εὕρισκομένων. Ἰκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὰ ὀργανικὰ σώματα διάφορα τῶν συνθέτων ὄντων τῆς ἀνοργάνου φύσεως εἶναι ἀπλῶς ἢ μεγαλύτερα αὐτῶν ποικιλία καὶ τὸ πολύπλοκον αὐτῶν ἐν γένει. Τὰ ὀργανικὰ σώματα εἶναι κατὰ ταῦτα ἀπλαῖ μηχαναί, ἢ δὲ *ζωὴ μηχανισμός τις*. Τὰ ἄλογα μάλιστα ζῷα οὐδὲν ἄλλα εἶναι ἢ ἀπλαῖ μηχαναί. Ἐκ θεολογικῶν λόγων ἀρνεῖται ὁ Descartes εἰς αὐτὰ τὴν ὑπαρξιν ψυχῆς (la bête machine). Αἱ κινήσεις τῶν ζῴικῶν σωμάτων, τὰς ὁποίας συνήθως ἐκλαμβάνομεν ὡς τὴν ἔκφρασιν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ψυχικῶν φαινομένων, εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτόματοι κινήσεις, δυνάμειναι διὰ καθαρῶς φυσικῶν αἰτίων νὰ ἐξηγηθῶσι. Λιὰ τῆς μηχανικῆς ταύτης περὶ τῆς φύσεως θεωρίας προπαρεσεύασεν ὁ Descartes τὸν ὑλισμόν.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον προστίθεται εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Descartes εἶναι ἀπλῆ μηχανή, καὶ ἡ ἀθάνατος ψυχὴ, ἢ ὁποία εἶναι μὲν διάφορος τοῦ σώματος, οὐχ ἡτερον ὅμως συνδέεται στενῶς πρὸς αὐτό. Τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ σώματι ἔδραν αὐτῆς τοποθετεῖ ὁ Descartes εἰς τὸ κενάρι-

ον (1), Οἱ λόγοι δὲ τῆς προτιμήσεως τοῦ κωναρίου ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς εἶναι ὅτι τοῦτο ἄρ' ἐνὸς μὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον ὅπως δῆποτε τοῦ ἐγκεφάλου, ἄρ' ἑτέρου δ' εἶναι τὸ μόνον τοῦ ἐγκεφάλου συστατικὸν τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι διπλοῦν. Τὸ μέρος δὲ εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἔδραν αὐτῆς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι διπλοῦν, διότι ἄλλως ἡ ψυχὴ θ' ἀντελαμβάνετο διπλᾶ τὰ ἀντικείμενα. Ἐνταῦθα — ἐν τῷ κωνάρῳ — δέχεται ἡ ψυχὴ τὴν διὰ τῶν ζωϊκῶν πνευμάτων (2) διαβιβαζομένην εἰς αὐτὴν ἐπενέργειαν τοῦ σώματος, ἐντεῦθεν δ' ἐπιδρᾷ καὶ αὕτη ἐπὶ τὰ νεῦρα καὶ τοὺς μῦς, καταβιάλλουσα διὰ τοῦ κωναρίου τὴν διεύθυνσιν τῶν ζωϊκῶν πνευμάτων. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ἐδρεύουσα εἰς τὸ κωνάριον ἄρ' ἐνὸς μὲν ὑφίσταται δι' αὐτοῦ, τιθεμένου εἰς κραδασμὸν διὰ τῶν ζωϊκῶν πνευμάτων, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σώματος, ἄρ' ἑτέρου δ' ἐπιδρᾷ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα. Ὑπάρχει οὕτω κατὰ τὸν Descartes ἀμοιβαία μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπίδρασις. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη περὶ ἀλληλεπίδρασεως μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος, ἀποτελοῦσα ἀσυνέπειαν καὶ ἰσοδυναμοῦσα σχεδὸν πρὸς ἀρνήσιν τοῦ ἀξιωματος κατὰ τὸ ὁποῖον κινήσεις μόνον διὰ κινήσεων δύναται νὰ παραχθῶσι καὶ μόνον κινήσεις παραγούσι (καὶ οὐχὶ πνευματικὰ φαινόμενα), δημιουργεῖ μέγα χάσμα εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Descartes. Ἐἰ λοιπὸν πρέπει νὰ ἰδεχθῶμεν ὅτι τοιαύτη ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος δὲν ὑφίσταται ἢ πρέπει ν' ἀπορρίψωμεν τὸ ἀξίωμα καθαρῶς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τῆς φύσεως.

(1) Κωνάριον ἢ καὶ ἄλλως ἀπόφυσις ἢ καὶ ἀπλῶς ἀδὴν καλούμενον (γαλλιστὶ glande pineale, γερμανιστὶ Zirbeldrüse) εἶναι μικρὸν ὄργανον κωνοειδές, ὀλισθεν τῆς μέσης κοιλίας τοῦ ἐγκεφάλου, μεταξὺ τῶν δύο πτεάλων τοῦ χοριοειδοῦς ἰστίου. Σ. Μ.

(2) Ζωϊκὰ πνεύματα (spiritus animales) εἶναι λεπτότατα καὶ τὰ νεῦρα διαπερῶντα μόρια τοῦ αἵματος. Τὰ ζωϊκὰ ταῦτα πνεύματα θέτουσιν εἰς κραδασμὸν τὸ κωνάριον.

Ἔνεκα τῆς ἐνώσεως ταύτης μετὰ τοῦ σώματος ἔχει ἡ ψυχὴ ἰδιότητας τὰς ὁποίας καθ' ἑαυτήν, ὡς κεχωρισμένον δῆλα δὴ τοῦ σώματος πνεῦμα, οὐδέποτε θὰ εἶχε, π. χ. ὑλικὰ αἰσθήματα καὶ πάθη. Ἡ νόησις τοῦναντίον εἶναι ἰδιότης ἀρμόζουσα εἰς αὐτήν, δυνάμει τῆς φύσεως αὐτῆς ὡς πνεύματος, καὶ διαρκῶς ἐν αὐτῇ παραμένουσα. Εἰς τὴν νόησιν λοιπόν, ὡς τὴν ἄνωτέραν ψυχικὴν δύναμιν, πρέπει νὰ ὑποταχθῶσι τὰ πάθη. Τὴν ὑποταγὴν δὲ ταύτην εἶναι κεκλημένην γὰρ ἐπιφέρη ἢ βούλησις, ἥτις εἶναι ἐλευθέρα.

2. Οἱ ὁπαδοὶ τῶν κατὰ περίπτωσιν αἰτιῶν.

Δύο εἶναι κυρίως τὰ σημεῖα τοῦ Καρτεσιανοῦ συστήματος ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθεν αἰτήσεις πρὸς περαιτέρω τῆς ὀρθολογιστικῆς φιλοσοφίας ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία περατοῦται ἐν μέρει εἰς τὸ σύστημα τοῦ Spinoza. Τὰ σημεῖα δὲ ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) ὁ δυαδισμὸς αὐτοῦ ἦτοι ἡ μεταξὺ πνεύματος καὶ ὕλης ἀντίθεσις· 2) ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ περὶ τῆς μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου σχέσεως. Ὁ Descartes εἶχεν αὐστηρῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρίνει τὸν ὑλικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον, ἀπομονώσας τρόπον τινὰ τὸν μὲν τοῦ δέ. Ἀντιφάσκων ὅμως πρὸς τὴν γενικὴν ταύτην ἀρχὴν περὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος παρεδέχθη εἰς τι ὁρισμένον σημεῖον τὴν ἀμοιβαίαν μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος ἐπίδρασιν. Ἡ ἀντίφρασις ὅμως αὕτη ἐπρεπε ν' ἀρθῆ καὶ ἡ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας δεδομένη συνάρφεια μεταξὺ ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων νὰ ἐξηγηθῆ κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν ἐπίδρασιν.

Πάντα ταῦτα ἐγένοντο διὰ τοῦ ταύτωτικοῦ τοῦ Spinoza ἀξιώματος, κατὰ τὸ ὅποῖον πνεῦμα καὶ ὕλη, ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, δύο διάφοροι δῆλα δὴ ὄψεις καὶ δύο διάφοροι τρόποι ἐκφράσεως καὶ παραστάσεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς ὁποίας κύριον ἰδί-

ωμα είναι νὰ παριστᾶ ἑαυτὴν κατὰ τὸν διπλοῦν τοῦτον τρόπον. Ἐνεκα τῆς αἰτίας ταύτης εἶναι ἐντελῶς πρὸς ἄλληλα ἀνάλογα τὰ φυσικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ συνδέονται πρὸς ὠρισμένα πνευματικὰ φαινόμενα ὠρισμένα φυσικὰ καὶ ἀντιστρόφως.

Καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως τὸ σύστημα τοῦ Descartes ἐχρησίμευσεν ὡς ἄφρηρία πρὸς περαιτέρω ἐξέλιξιν. Ὁ Descartes δῆλα δὴ εἶχε θέσει ἄπέναντι ἀλλήλων Θεὸν καὶ κόσμον καὶ συγχρόνως εἶχε δηλώσει ὅτι κυρίως μόνον ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ πεπερασμένα ὄντα, τὰ ὁποῖα μόνον οὐσίαι δευτέρας τάξεως δύνανται καταχρηστικῶς νὰ κληθῶσιν. Ἄμεσος τοῦ συλλογισμοῦ τούτου συνέπεια εἶναι τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ μοναδικὴ οὐσία, τὰ δὲ πεπερασμένα ὄντα μόνον τρόποι τῆς θείας οὐσίας. Ὁ Spinoza ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα τοῦτο, μετατρέψας τοιοῦτοτρόπως τὴν δυαδικὴν τοῦ Descartes θεωρίαν εἰς *πανθεϊστικὴν*.

Ὡς γέφυρα διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ συστήματος τοῦ Descartes εἰς τὸ σύστημα τοῦ Spinoza χρησιμεύουσιν αἱ θεωρίαι τῶν Geulincx καὶ Malebranche. Τὰ συστήματα αὐτῶν δύνανται κατὰ ταῦτα οὐχὶ ἀπὸ χρονολογικῆς ἀλλ' ἀπὸ συστηματικῆς κυρίως ἀπόψεως νὰ θεωρηθῶσιν ἄφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα τῶν θεωριῶν τοῦ Descartes, ἄφ' ἑτέρου δ' ὡς προμήνυμα τοῦ πανθεϊστικοῦ τοῦ Spinoza συστήματος.

α') Arnold Geulincx
(Γκέλινξ)

1625 — 1669.

Βίος. Ὁ Geulincx, γεννηθεὶς ἐν Ἀμβέρσῃ τῷ 1625, ἐγένετο καθηγητὴς κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Λουβαῖν, μετὰ δὲ τὴν προσέλευσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Καλβινισμὸν ἐν Λουγδούνηφ (Leiden), ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 1669.

βραδύτερον ἐκτενῶς ἐκτιθεμένην εἰς τὸ σύστημα τοῦ Leib-
niz. Κατὰ ταύτην ὁ Θεὸς ἐκανόνισεν ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν
συνάρειαν μεταξὺ σωματικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων
οὕτως ὥστε μετὰ ὠρισμένων ψυχικῶν νὰ συνδέωνται ὠρι-
σμένα σωματικὰ φαινόμενα καὶ ἀντιστρόφως. Ἰδιαιτέρα τις
λοιπὸν δι' ἑκάστην περίστασιν ἐπέμβασις τοῦ Θεοῦ ἀποβαί-
νει περιττή.

Τὸν μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου δυαδισμόν τοῦ Descartes
μετριάζει ὁ Geulincx, προσεγγίζων οὕτω πρὸς τὸν πανθεϊ-
σμόν. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς πανθεϊστικὰς ἀρχὰς ἀποφαί-
νεται ὅτι αἱ ψυχαὶ περιέχονται πράγματι ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ
ὡς τρόποι αὐτῆς.

Ἐν ᾧ δέ, διδάσκων ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι τρόποι τῆς θείας
οὐσίας, προσεγγίζει οὕτω πρὸς τὸν πανθεϊσμόν, διστάζει ἀφ'
ἑτέρου ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἔκτασιν, διότι αὕτη
ἐφαίνετο ἀντιπράσκουσα πρὸς τὴν πνευματικότητα καὶ τελειό-
τητα τοῦ Θεοῦ. Εἰς μὲν τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς σχέσεως τῶν
ψυχῶν πρὸς τὸν Θεὸν πανθεΐζει, εἰς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς
σχέσεως τῶν ὑλικῶν πραγμάτων πρὸς τὸν Θεὸν φαίνεται δι-
στακτικός, μὴ τολμῶν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀποφασιστικότητος
νὰ λύσῃ αὐτὸ συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ παν-
θεϊσμοῦ.

Ἐν γένει δὲ ὁ Geulincx δεικνύει προσπάθειαν ἵνα ἀμ-
φοτέρως τὰς τάσεις ἱκανοποιήσῃ. Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη
ἄγει αὐτὸν εἰς ἀσάφειαν καὶ ἀοριστίαν. Ἀποδέχεται μὲν ὅτι
ὁ Θεὸς περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔκτασιν, ἀλλ' eminenter, κα-
τὰ ἰδεώδη δῆλα δὴ καὶ ἀπηλλαγμένον ἀτελειῶν τρόπον. Οὕ-
τω δὲ ὁ Θεὸς ἀποβαίνει οὐ μόνον τοῦ πνευματικοῦ ἀλλὰ καὶ
τοῦ ὑλικοῦ κόσμου αἰτία. Ἡ πραγματικὴ ὅμως ἔκτασις, ἐν ᾗ
περιέχονται τὰ καθ' ἑκάστον σώματα ὡς τρόποι αὐτῆς, δὲν
περιέχεται ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ ὡς περιέχονται ἐν αὐτῇ αἱ
ψυχαί.

β') Nicole Malebranche
(Μαλβράνς).
1638—1715.

Βίος. Ὁ Malebranche, γεννηθεὶς ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1638, ἐγένετο καθολικὸς ἱερεὺς, ἀπέθανε δ' αὐτόθι τῷ 1715.

Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του εἶναι : Περί τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθείας (De la recherche de la verité).

Καὶ κατὰ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦτον τοῦ Occasionalism δὲν δύναται νὰ ἐπιδρῶ τὸ σῶμα ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τοῦτο ἐπὶ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὁ Θεὸς προσαρμόζει πρὸς τὰς καταστάσεις ἑκατέρου τὰς τοῦ ἑτέρου. Ὁ Malebranche ὅμως ἀντιλαμβάνεται συγχρόνως εὐρύτερον τὸ πρόβλημα τῆς μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος ἀλληλεπιδράσεως. Οὐδὲν πεπερασμένον πρᾶγμα δύναται κατ' αὐτὸν νὰ ἐπιφέρῃ ἀποτελεσματικὰ ἀλλὰ πᾶσαι αἰ φαινομενικαὶ πεπερασμένων πραγμάτων ἐπ' ἀλληλα ἐπιδράσεις εἶναι πράγματι ἐπιδράσεις τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ φαινομενικῶς ἐπιδρῶντα πρᾶγματα εἶναι αἰ κατὰ περίπτωσιν (τυχαῖαι) αἰτίαι.

Εἰς τὸ ζήτημα τὸ ἀφορῶν τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ πεπερασμένων πραγμάτων σχέσιν δὲν ὑπερβαίνει ὁ Malebranche τὰ ὅρια ἀμφιταλαντεύσεως μεταξὺ πανθῆϊστικῆς καὶ θεϊστικοδυαδικῆς θεωρίας. Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' αὐτὸν ἀπεριόριστον «εἶναι», ἄνευ ὁρίων δῆλα δὴ πραγματικότης. Πάντα τὰ πεπερασμένα πρᾶγματα εἶναι περιορισμοὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἐν ᾧ λοιπὸν φαίνεται ὅτι ὁ Θεός—καθ' ἑαυτὸν οὔτε ὕλη οὔτε πνεῦμα—εἶναι ἡ κοινὴ τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν ὄντων αἰτία, καταφαίνεται ἐν τούτοις ἀλλαχοῦ ὁ Malebranche ἔχων τὴν γνώμην—ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ Geulincx—ὅτι μόνον τὰ πνευματικὰ ὄντα—καὶ ταῦτα ἀμέσως—περιέχονται ἐν τῷ Θεῷ, ἐν ᾧ τὰ σώματα εἶναι τροποποιήσεις (modifications) τῆς ἐκτάσεως, ἥτις ὡς τοιαύτη δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀσώματον ὄν καὶ

ὡς τοιοῦτον δύναται νὰ περιλαμβάνη ἐν ἑαυτῷ μόνον τὸ ἰδανικὸν τῆς ἐκτάσεως, τὴν ἰδέαν δῆλα δὴ αὐτῆς, οὐχὶ δὲ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς σωματικὸν ὄν καὶ νὰ ἔχη ἔκτασιν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τόπος ὁ περιέχων τὰ πνεύματα, ἢ δ' ἔκτασις (ὁ χῶρος δῆλα δὴ) ὁ τόπος τῶν σωμάτων. Γινώσκομεν τὰ πράγματα διὰ τούτου, ὅτι δῆλα δὴ περιεχόμενοι ἐν τῷ Θεῷ μετέχουμεν καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ. Βλέπομεν πάντα τὰ πράγματα ἐν τῷ Θεῷ.

3. Benedictus Spinoza

(Σπινόζας).

1632—1677.

Βίος. Ὁ Spinoza ἐγεννήθη τῷ 1632 ἐν Ἀμστελοδάμῳ ὡς βλαστὸς Ἰουδαϊκῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἐκ τῆς Πυρηναϊκῆς χερσονήσου εἶχε καταρύγει εἰς Ὀλλανδίαν. Ἀποκλεισθεὶς τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος καὶ ἀφορισθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1656 ἔνεκα τῶν ἐλευθεριαζουσῶν αὐτοῦ γνωμῶν ἐγκατέλιπε τὸ Ἀμστελόδαμον καὶ ἔζη ἔκτοτε πλάνητα βίον εἰς διαφόρους Ὀλλανδικὰς πόλεις. Κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου του ἔτη διέμενε ἐν Χάγῃ. Παρὰ πάσας τὰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας καὶ τὰς καταδιώξεις εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἐκτεθειμένος ἠσχολεῖτο μετ' ἀμειώτου ζήλου εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας. Ἐὰν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἐπορίζετο κατασκευάζων ὀπτικὰς ὑέλους. Τὸ ἀρχικὸν δ' Ἰουδαϊκὸν αὐτοῦ ὄνομα Βαροῦχ ἀντικατέστησε μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἀποχώρησίν του διὰ τοῦ χριστιανικοῦ Βενέδικτος, χωρὶς ὅμως ν' ἀσπασθῆ ποτε καὶ τὸν Χριστιανισμόν. Ἀπέθανεν ἐν Χάγῃ τῷ 1677.

Ἐὰν σπουδαιότατα τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι τὰ ἐξῆς: Μικρὰ πραγματεία περὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ (*Tractatus brevis de Deo et homine eiusque felicitate*, 1659). Πραγματεία θεολογικοπολιτικῆ (1670), ἐκδοθεῖσα ἄνωνύμως. Ἠθικὴ ἐκτεθειμένη κατὰ

γεωμετρικὴν μέθοδον (Ethica ordine geometrico demonstrata), ἐκδοθεῖσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως. Εἰς τὰ πέντε αὐτῆς μέρη περιέχει οὐ μόνον τὴν ἠθικὴν ἐν κυριολεκτικῇ ἐννοίᾳ ἀλλὰ καὶ ἅπασαν τὴν Σπινόζειον θεωρίαν.

α') Ἡ μεταφυσικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία.
Ὀντολογία ἢ διδασκαλία περὶ τοῦ εἶναι.

Ἡ Σπινόζα εἶναι ὁ κλασσικὸς τύπος τοῦ ὀρθολογιστοῦ καὶ τοῦ δογματιστοῦ. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὀρθολογικοῦ καὶ δογματικοῦ συστήματος ἐπιτυγχάνει ἐν αὐτῷ τὸν κολοφῶνά της. Ἡ γεωμετρικὴ μέθοδος εἶναι τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ὁ Σπινόζα τείνει ν' ἀπομιμηθῇ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Εἰς τὴν προσπάθειάν του δὲ ταύτην φθάνει μέχρι τοιοῦτου σημείου ὥστε τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, τὴν ἠθικὴν—οὐχὶ βεβαίως πρὸς ὄφελος τοῦ συγγράμματός του—μεταχειρίζεται καὶ τὴν ἑξωτερικὴν μορφήν τῆς μεθόδου ταύτης (Ethica ordine geometrico demonstrata)

Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον (τῆς αὐστηρᾶς λογικότητος) ἐνεργοῦσα νόησις—προϋποτιθεμένης τῆς ὀρθότητος τῶν συμπερασμάτων αὐτῆς—ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν φύσιν τῆς πραγματικότητος, διότι ἡ πραγματικότης ἔχει ἐν ἑαυτῇ λογικὴν συνάφειαν. Συμφώνως πρὸς τὰς ὀρθολογικὰς καὶ δογματικὰς προϋποθέσεις ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ ἐν ἀκολουθεῖ τὸ ἕτερον μετὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος. Καθὼς λοιπόν—ἐνεκα τῆς λογικῆς συναφείας τῆς πραγματικότητος—ἀπὸ τῆς ὑψίστης καὶ τὰ πάντα περιλαμβανούσης αἰτίας τοῦ κόσμου παράγεται ἅπαν τὸ πλήρωμα τῶν ὄντων ἐν αὐστηρῶς κανονικῇ καὶ λογικῶς ἀναγκαίᾳ τάξει, οὕτω καὶ ἡ νόησις παράγει (καὶ πρέπει νὰ παραγάγῃ) ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὑψίστου καὶ πάντα περιλαμβάνοντος ὄντος τὰς ἐννοίας τῶν λοιπῶν ὄντων, ἐνεργοῦσα κατὰ αὐστηρῶς λογικὴν μέθοδον.

Ἡ πραγματικότητα (εἶναι) καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος (νοεῖν) συμφω-
νοῦσι πρὸς ἄλληλα (δογματισμός).

Κατὰ ταῦτα ἐν ἀρχῇ τοῦ συστήματος τοῦ Spinoza ἐμφρα-
νίζεται ἡ ἔννοια τῆς causa sui, τῆς αἰτίας ἑαυτῆς, ἐκείνου
δῆλον ὅτι τοῦ πραγματικοῦ ὄντος τὸ ὅποῖον εἶναι μὲν ἡ αἰ-
τία πάντων τῶν ἄλλων, τὴν αἰτίαν ὅμως ἑαυτοῦ εἰς οὐδὲν
ἕτερον ἔχει ἢ μόνον εἰς ἑαυτό. Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς causa
sui χαρακτηρίζει ὃν τὸ ὅποῖον ἔχει ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτο-
τέλειαν τῆς ὑπάρξεως, ἡ ὅποια καὶ κατὰ τὸν Descartes πρέ-
πει ν' ἀποδοθῇ εἰς μόνην τὴν οὐσίαν. Ἐνεκα τούτου ἡ ἔν-
νοια τῆς causa sui συμπίπτει μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας.
Λέγων δ' οὐσίαν ὁ Spinoza νοεῖ τι ὅπερ ὑπάρχει ἐν ἑαυ-
τῷ καὶ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ τρόπου,
ὅστις ὑπάρχει εἰς τι ἕτερον (εἰς τὴν οὐσίαν δῆλα δὴ) καὶ νο-
εῖται ἀφ' οὗ προσηγηθῇ τὸ ἕτερον τοῦτο (ἡ οὐσία). Ἡ πα-
ράστασις τοῦ τρόπου προῦποθέτει τὴν παράστασιν τῆς οὐ-
σίας, ὡς ὁ τρόπος προῦποθέτει τὴν οὐσίαν. Εἰς τὰς ἐν-
νοίας ταύτας τῆς οὐσίας προσθέτει ὁ Spinoza, ὡς καὶ ὁ Des-
cartes, καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ προσόντος ἢ κατηγορήματος.
Τοῦτο παριστᾷ κατὰ τὸν Spinoza τὸν οὐσιώδη, ἀπαραίτη-
τον καὶ διὰ τοῦτο ἀώνιον τῆς οὐσίας προσδιορισμόν, τὸν
προσδιορισμὸν δῆλον ὅτι ἐκείνον ἀνευ τοῦ ὅποιου θὰ ἔ-
παυεν αὕτη νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι. Ἡ οὐσία ἀποκαλύπτεται εἰς
τὸ προσὸν αὐτῆς ἢ μᾶλλον, εἴαν ἔχη περισσότερα, εἰς τὰ
προσόντα αὐτῆς. "Ὅσον περισσότερα προσόντα ἔχει αὕτη
τόσον τελειότερα εἶναι.

Ἄφ' οὗ κατὰ ταῦτα ἔγκειται εἰς τὴν οὐσίαν τὸ νὰ εἶναι
αἰτία ἑαυτῆς καὶ ἀφ' οὗ αἰ δύο αὐταὶ ἔννοιαι (οὐσία καὶ
causa sui) εἶναι αἰ αὐταί, *ταυτίζεται περαιτέρω ἡ οὐσία*
ὑπὸ τοῦ Spinoza μετὰ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἐν τέλει μόνον ὁ
Θεός—ὃν δῆλα δὴ συγκείμενον κατὰ τὸν ὄρισμόν τοῦ Spi-
noza ἐξ ἀπέριως πολλῶν καὶ ἐν τῷ εἶδει αὐτῶν τελείων προ-

·σόντων—δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποί-
 ·ας ἀπαιτεῖ ὁ ὀρισμὸς τῆς οὐσίας. Ἐνεκα τοῦ ἀπείρου αὐ-
 ·τοῦ δὲν δύναται ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ἐν τινι ἑτέρῳ, ἀλλὰ μόνον ἐν
 ·ἑαυτῷ καὶ μόνον δι' ἑαυτοῦ δύναται νὰ ὑπάρχῃ, ἐν ᾧ πάντα
 ·τὰ ἄλλα πράγματα ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ. Ἡ
 ·οὐσία ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπειρος διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι ἐν
 ·ἑαυτῇ, ὀφείλει δὴλα δὴ νὰ εἶναι Θεός· ἢ ἀντιστρόφως ὁ
 ·Θεὸς εἶναι ἡ μοναδικὴ οὐσία καὶ ἀποκλείει ἔνεκα τοῦ ἀπεί-
 ·ρου αὐτῆς—τῶν ἀπείρως πολλῶν καὶ πάντα τὰ ὄντα τελείως
 ·προσδιορίζόντων προσόντων αὐτοῦ — τὴν δυνατότητα τῆς
 ·ὑπάρξεως ἄλλων οὐσιῶν παρ' αὐτόν.

·Κατὰ ταῦτα ὑπάρχει μία καὶ μόνη οὐσία, ὁ Θεὸς δὴλα
 ·δὴ, ὅστις αἰτία ὧν ἑαυτοῦ εἶναι ἐν ἑαυτῷ καὶ νοεῖται δι'
 ·ἑαυτοῦ. Πᾶν ἄλλο πραγματικὸν εἶναι ἐν τῷ Θεῷ καὶ προ-
 ·έρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλως πᾶν πραγματικὸν πρέπει νὰ
 ·νοηθῆ ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πρέπει
 ·νὰ παραχθῆ καὶ νὰ νοηθῆ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ.
 ·Ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀναγκαίως, διότι ἡ οὐσία αὐτοῦ περικλείει
 ·τὴν ὑπαρξίν του. Ἡ ὑπαρξις αὕτη δύναται νὰ παραχθῆ ἐκ
 ·τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ὡς ἀναγκαία αὐτῆς συνέπεια (ὄντολο-
 ·γικὴ ἀπόδειξις). Ἐπὶ πλέον οὐδεμία αἰτία ὑπάρχει ἢ ὁποία
 ·θὰ ἠμπόδιζεν αὐτόν νὰ ὑπάρχῃ, οὔτε ἐν ἑαυτῷ, διότι τοῦτο
 ·θ' ἀντέφρασκε πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, οὔτε ἐκτὸς αὐτοῦ,
 ·διότι ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει.

·Ἐν τέλει ὁ Θεὸς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν κόσμον (τὴν
 ·φύσιν). Παρ' αὐτόν, ὅστις ἅπαν τὸ εἶναι περικλείει ἐν ἑ-
 ·αυτῷ, οὐδεὶς κόσμος δύναται νὰ ὑπάρχῃ πλέον. Ὁ κόσμος
 ·δύναται μόνον ἐν τῷ Θεῷ νὰ ὑπάρχῃ. Ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἡ
 ·τὰ πάντα περιλαμβάνουσα ὁλότης τῶν ὄντων. Ὁ κό-
 ·σμος, ὡς τι ἀπειρον καὶ πᾶν ἐπὶ μέρους ἐν ἑαυτῷ περιλαμ-
 ·βάνον ὅλον, εἶναι Θεός. Παρὰ τὸ ὅλον τοῦτο δὲν ὑπάρχει
 ·πλέον θέσις δι' ἕνα Θεὸν ὅστις θὰ ὑπῆρχεν ἐπέκεινα

αὐτοῦ. Ἐνταῦθα ἰσχύει ὁ τύπος: Θεὸς ἢ οὐσία ἢ φύσις (Deus sive substantia sive natura). Οὕτω λοιπὸν συνεπληροῦθη πλέον ἢ μετάβασις ἀπὸ τοῦ δυαδισμού εἰς τὸν πανθεϊσμόν, περιεχόμενον ἐν σπέρματι ἐν τῷ συστήματι τοῦ Descartes. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον τὸ ἔκτος τοῦ κόσμου εὐρισκόμενον καὶ ἐκ τῶν ἄνωθεν κυβερνῶν αὐτὸν πνεῦμα, ἀλλ' ἢ τὸ πᾶν περιλαμβάνουσα ὁλότης τοῦ κόσμου, ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν κόσμον.

Ἐκ τῶν ἀπείρως πολλῶν κατηγορημάτων δι' ὧν ἢ τὸ πᾶν περιλαμβάνουσα θεία οὐσία ἐκφράζει ἑαυτὴν εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὰ τὰ ἐξῆς δύο μόνον: 1) ἢ νόησις (cogitatio) καὶ 2) ἢ ἔκτασις (extensio). Νοεῖται βεβαίως ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ἢ οὐσία ἔχει καὶ ἄλλα, ἀπείρως πολλά, κατηγορήματα, δι' ὧν ἐκφράζει ἑαυτὴν μόνον ὅμως εἰς τὰ δύο μνημονευθέντα (τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς νοήσεως) ἀποδίδει ὁ Spinoza σπουδαιοτάτην καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴν σημασίαν. Καθ' ὃν δὲ τρόπον προχωρεῖ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου εἰς τὸν περαιτέρω καταρτισμὸν τοῦ συστήματός του δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἢ οὐσία ἔχει μόνον τὰ προσόντα ταῦτα καὶ ἐκφράζει ἑαυτὴν μόνον δι' αὐτῶν. Τὸ δ' ἔτι περιεργότερον καὶ τελείως ἀνακόλουθον πρὸς τὴν ὀρθολογικὴν μέθοδον εἶναι ὅτι τὰ προσόντα ταῦτα (τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως) δὲν ποράγονται ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῆς οὐσίας (ἢ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας, ὡς ἀπαιτεῖ ἢ γεωμετρικὴ μέθοδος, ἀλλὰ λαμβάνονται πράγματι (σιωπηρῶς ὁμῶς) ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Κατὰ ταῦτα ἢ οὐσία παριστᾷ ἑαυτὴν κατὰ διπλοῦν τρόπον ἤτοι: 1) ὡς ἀπειρον νόησιν (συνείδησιν, διότι ὡς διὰ πᾶν πραγματικὸν οὕτω καὶ διὰ τὴν νόησιν ὑπάρχει ἢ ἰδέα, ἢ νόησις τῆς νοήσεως), ὡς πνευματικὸν σύμπαν, καὶ 2) ὡς ἀπειρον ἔκτασιν, ὡς ἀπειρον φυσικὸν σύμπαν. Ἡ ἔκτασις λοιπὸν, τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Descartes ἠρονήθη εἰς τὸν Θεόν, οἱ δὲ Geulincx καὶ Male-

branche ἐδίστασαν ν' ἀποδώσωσιν εἰς αὐτόν, φαίνεται εἰς τὸν Spinoza ὡς ἰδιότης πράγματι εἰς τὸν Θεὸν ἀρμόζουσα, ὡς ὠρισμένη ὄψις τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ οὐσίας.

Ὁ Θεός—ἡ ἀπειρος καὶ δι' ἑαυτῆς ὑπάρχουσα πνευματικοῦλική οὐσία— εἶναι ἡ αἰτία πάντων τῶν ὄντων. Ταῦτα προέρχονται ἐξ αὐτοῦ ἐν ἀπείρως μεγάλῳ ἀριθμῷ ἀναλόγως πρὸς τὸ ἀπειρον τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀπολύτου, ἐκ τῆς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτου τοῦ Θεοῦ οὐσίας προερχομένης ἀναγκαιότητος. Καθὼς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τριγώνου ἔπεται μετ' ἀναγκαιότητος ὅτι αἱ τρεῖς αὐτοῦ γωνίαι ἰσοῦνται μὲ δύο ὀρθάς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ παράγεται ὁ νῦν ὑπάρχων κόσμος πραγμάτων. Οὐδεὶς ἕτερος κόσμος ἦτο δυνατός, ὁ δὲ νῦν ὑπάρχων εἶναι ἀναγκαῖος. Συγχρόνως ὁμως πρέπει πᾶν ἐκ τοῦ Θεοῦ προερχόμενον νὰ μένη ἐν αὐτῷ, ὡς αἱ τρεῖς γωνίαι μένουσιν ἐν τῷ τριγώνῳ. Ἡ ἀπειρος θεία οὐσία, ἣτις εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῷ παντί, δὲν δύναται νὰ θέσῃ τι ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἀλλ' ὀφείλει πᾶν τὸ ὑπάρχον νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῇ. Ἡ θεία αὕτη οὐσία εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ (interne)—οὐχὶ ἐξωτερικὴ, ἐκτὸς τοῦ κόσμου ὑπάρχουσα—αἰτία τοῦ κόσμου καὶ συγχρόνως ὁ κόσμος αὐτὸς ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ. Ἐὰ ὄντα εἶναι τρόποι ἢ καταστάσεις τῆς θείας οὐσίας, προέρχονται ἐξ αὐτῆς καὶ περιέχονται ἐν αὐτῇ. Ἐνεκα τούτου ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἐννοίας πάντων τῶν ὄντων, ἡ δὲ νόησις ὀφείλει νὰ παρογάγῃ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐφ' ὅσον κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ Spinoza διὰ τοῦ ὄρου τῆς σχολαστικῆς θεολογίας «φυσιοποιούσα φύσις» (*natura naturans*), ἐφ' ὅσον δ' εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ ὁλότης τῶν ὄντων καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ φυσιοποιημένη φύσις» (*natura naturata*).

Ἐκ τῆς τὰ πάντα περιλαμβανούσης θείας οὐσίας προέρχονται κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπειροὶ τρόποι, οἵτινες συμφῶνως

πρὸς τὴν ἰδιότητα τῆς οὐσίας νὰ παριστᾷ ἑαυτὴν κατὰ διπλοῦν τρόπον, ὡς νόησιν καὶ ἔκτασιν, ὀφείλουσιν ὡσαύτως νὰ ἐμφανίζωνται ἐν διπλῇ μορφῇ ἥτοι: 1) ὡς ἄπειρος νόησις (καὶ θέλησις), αἴτινες ἀμφοτέρωθεν πρὸς ἔρχονται ἐκ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀρχικῶν προσόντων ἥτοι τῆς νοήσεως (νεύματος) καὶ 2) ὡς κίνησις (καὶ ἀδράνεια), αἴτινες ἐκτελοῦνται ἐν τῷ χώρῳ (τῇ ἐκτάσει).

Εἰς ταύτας, τὰς ὁποίας ὁμοίως δὲν παράγει ὁ Spinoza ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ λαμβάνει ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐμπειρίας, προστίθενται οἱ ὁμοίως ἐμπειρικῶς λαμβανόμενοι πεπερασμένοι τρόποι ἥτοι τὰ ἐπὶ μέρους σωματικὰ καὶ πνευματικὰ ὄντα (σώματα καὶ ψυχαί, παρὰ Descartes οὐσίαι), τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὸν κόσμον, τούτεστι τὸν κόσμον τῶν πεπερασμένων ὄντων, καὶ προσδιορίζουσι τὴν μορφήν αὐτοῦ (*facies totius universi*). Καὶ τῶν πεπερασμένων τούτων ὄντων αἰτία εἶναι ὁ Θεός, οὐχὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἄπειρος οὐσία, ἀλλ' ἐφ' ὅσον παριστᾷ ἓνα πεπερασμένον τρόπον. Δῆλα δὴ: Ἐκαστον πεπερασμένον ὄν προϋποθέτει ἐν ὁμοίως πεπερασμένον ὄν δι' οὗ προσδιορίζεται ἐν τῇ ὑπάρξει αὐτοῦ, ἢ σειρὰ δ' αὕτη τῶν αἰτιῶν εἶναι ἄπειρος. Ἡ τελευταία ὅμως αἰτία, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἅπασα ἡ σειρὰ καὶ ἡ μορφή αὐτῆς, εἶναι ἡ ἄπειρος θεία οὐσία. Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ ταῦτα οὐχὶ ἡ ἄμεσος, ἀλλ' ἡ ἀπομακρυσμένη, ἐσωτερικὴ ἐν τούτοις αἰτία τῶν πεπερασμένων ὄντων, τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων.

Ὡσαύτως καὶ οἱ πεπερασμένοι τρόποι ὀφείλουσι νὰ δεικνύωσι τὴν διπλῆν μορφήν, ἢ ὁποῖα, ἔχουσα τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἰδιάζει εἰς πᾶν πραγματικόν. Ἐκαστον ὄν εἶναι κατὰ ταῦτα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν ὠρισμένον ἐπὶ μέρους σῶμα καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνήκει εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα (εἰς τὸ κατηγόρημα τῆς ἐκτάσεως), ἀφ' ἑτέρου δ' ἐν ἐπὶ μέρους πνευματικόν ὄν καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνήκει εἰς τὴν

πνευματικὴν πραγματικότητα (εἰς τὸ κατηγόρημα τῆς νοήσεως). Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν γινώσκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς σῶμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἡ ἀνήκουσα αὐτῷ ψυχὴ (*una eademque res, sed duobus modis expressa*).

Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἷς ἐκ πολλῶν ἐπὶ μέρους συστατικῶν ἀποτελούμενος τρόπος τῆς θείας οὐσίας καὶ παριστᾷ ἑαυτὸν ἐν διπλῇ μορφῇ. Εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὸ ὁποῖον εἶναι δημιούργημα τῆς φύσεως καὶ συνίσταται ἐκ πολλῶν μικρῶν σωμάτων, ἀντιστοιχεῖ ὡς πνευματικὸς τρόπος παραστάσεως τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἢ ἐκ πολλῶν πνευματικῶν στοιχείων (ιδεῶν) συντεθειμένη ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἢ εἰς τὸ σῶμα ἀνήκουσα ἰδέα (*idea corporis*), ἐπειδὴ ὅμως ἔχει καὶ περὶ ἑαυτῆς συνείδησιν εἶναι συγχρόνως ἢ ἰδέα τῆς ἰδέας τοῦ σώματος (*idea ideae corporis*) ἢ ἢ ἰδέα τοῦ πνεύματος (*idea mentis*). Ἀμφότεραι αἱ ὄψεις τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας ἀναλογοῦσι πρὸς ἀλλήλας· εἰς ἕκαστον φυσικὸν φαινόμενον ἐν τῷ σώματι ἀντιστοιχεῖ καὶ ὠρισμένον φαινόμενον ἐν τῇ ψυχῇ, οὕτως ὥστε ἐκάστην φοράν, ὅταν ὑπάρχη τὸ ἓν, ὑπάρχει συγχρόνως καὶ τὸ ἕτερον καὶ ἀντιστρόφως. Ἡ ταυτόχρονος αὕτη ὑπαρξις σωματικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς οὐσίας ἀμφοτέρων καὶ δὲν θεωρεῖται, ὡς ὑπὸ τοῦ Descartes, ὡς προκαλουμένη ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος, οὔτε, ὡς δοξάζουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῶν κατὰ περίπτωσιν αἰτιῶν, ὡς παραγομένη ἐκ τῆς θείας παντοδυναμίας. Εἰς τὴν θέσιν τῶν παραστάσεων τούτων ἐμφανίζεται ἢ ἔννοια τοῦ (βραδύτερον οὕτω κληθέντος) ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, τῆς παραλλήλου δῆλα δὴ συντελέσεως φυσικῶν καὶ ψυχικῶν γεγονότων. Φυσικόν τι φαινόμενον δύναται—καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Descartes, μὴ κατορθώσαντος ὅμως νὰ τηρήσῃ μέχρι τέλους συνέπειαν

πρὸς τὴν τεθεῖσαν ἀρχήν—μόνον ἀπὸ φυσικῆς αἰτίας νὰ παραχθῆ καὶ νὰ νοηθῆ, ὡς καὶ ψυχικόν τι φαινόμενον μόνον ἐξ ἑτέρου ψυχικοῦ δύναται νὰ προέλθῃ. Ἀμφότερα ὁμῶς ἀντιστοιχοῦσιν ἐντελῶς πρὸς ἄλληλα, διότι εἶναι μόνον διαφοροὶ ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πραγματικοῦ. Ἡ τάξις καὶ ἡ συνάρφεια τῶν ἰδεῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν συνάρφειαν τῶν πραγμάτων (*ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum*).

Ἐάν πάντα τὰ ὄντα προέρχωνται ἐκ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀναγκαιότητος, ὡς τὸ ἀξιῶμα περὶ τῶν γωνιῶν παράγεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ τριγώνου, καὶ μένωσιν ἐν αὐτῷ ὡς αἱ γωνίαι ἐν τῷ τριγώνῳ, δὲν δύνανται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸν κόσμον οὔτε σκοποί, οὔτε ἀγαθόν, οὔτε κακόν, ὡς δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου ὅτι εἶναι ἀγαθόν ἢ κακόν. Ὡσαύτως δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν κόσμον ἐλευθερία ἐνεργείας, οὔτε ἐνέργεια ἐν γένει, οὔτε γένεσις καὶ φθορά, οὔτε μεταβολή, οὔτε χρονικὴ ἀκολουθία. Τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον δὲν ἀκολουθεῖ ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται λογικῶς, ἀλλὰ μετὰ τῆς αἰτίας εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ συνέπεια τεθειμένη. Δὲν ὑπάρχει πρῶτον τὸ τρίγωνον καὶ ἔπειτα ἐνεργεῖ ἵνα αἱ γωνίαι αὐτοῦ εἶναι ἴσαι πρὸς δύο ὀρθάς, ἀλλ' ἡ συνέπεια αὕτη εἶναι συγχρόνως μετὰ τοῦ τριγώνου τεθειμένη. Τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον εἶναι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἄχρονον. Καὶ τοιουτοτρόπως, ἀφ' οὗ ὁ κόσμος ἔπεται μετὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος ἐκ τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑπάρχει πρῶτον ὁ Θεὸς καὶ μετὰ ταῦτα δημιουργεῖ τὸν κόσμον, ἀλλ' ὁ κόσμος εἶναι ὁμοίως αἰώνιος καὶ ἀναλλοίωτος ὡς ὁ Θεός, μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ καὶ μεθ' ὅλων τῶν συστατικῶν αὐτοῦ δεδομένος. Ὁ κόσμος δὲν παριστᾷ ἐν ἑν χρόνῳ συντελούμενον φαινόμενον, ἀλλ' ὁμοιάζει πρὸς εἰκόνα τῆς ἑκάστον συστατικὸν ἔχει λάβει τὴν ἀκίνητον αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ

συναφεία τοῦ ὅλου· ἢ κάλλιον πρὸς γεωμετρικὸν σχῆμα εἰς τὸ ὁποῖον πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαί, γωνίαι, πλευραὶ κτλ., εἶναι σαφῶς καὶ ἀμεταβλήτως ὠρισμένα διὰ τῆς μορφῆς τοῦ ὅλου καὶ θὰ ἠδύναντο ὑπὸ ἑνὸς τὸ ὅλον διαβλέποντος πνεύματος νὰ γνωσθῶσιν ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι αὐτοῦ.

β') Ἡ πραγματικὴ καὶ ἠθικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία.

Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία.

Ἡ πραγματικότης, ὡς δεικνύει ταύτην εἰς ἡμᾶς ἡ ἐμπειρία, ἀντιφάσκει πλήρως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Σπινόζα σχεδιασθεῖσαν μεταφυσικὴν τοῦ κόσμου εἰκόνα. Ἡ πραγματικότης δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἀμετάβλητον καὶ ἀκίνητον εἰκόνα, ἀλλὰ δεικνύει καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν καὶ ἴσως ὡς κατ' ἐξοχὴν διακριτικὸν αὐτῆς γνώρισμα τὴν ἀνησυχίαν τοῦ αἰεὶ γιγνομένου. Τὰ γεγονότα ἀκολουθοῦσιν ἀλλήλα ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, τὰ ὄντα γεννῶνται καὶ πορέρονται, ἐνεργοῦσι καὶ πάσχουσιν, ἐξελίσσονται καὶ μεταβάλλονται. Τὴν ἀλήθειαν τῆς παρατηρήσεως ταύτης δὲν ἠδύνατο ν' ἀρνηθῆ ὁ Σπίνοζα, ὡς καὶ τῆς ἄλλης, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιδιώκονται τέρατα καὶ σκοποὶ οἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν τελειότητα καὶ ἐντεῦθεν ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ὑφίσταται δικαίως. Ὁ Σπίνοζα κατὰ ταῦτα εἶχε νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν ἐξῆς δύο : ἢ νὰ θεωρήσῃ πᾶσαν τὴν ἐμπειρικῶς δεδομένην πραγματικότητα ὡς ἀπλήν ἀπάτην καὶ νὰ βλέπῃ τὴν ἀληθῆ τοῦ κόσμου οὐσίαν εἰς τὴν εἰκόνα ἣν ἐσχεδίασε περὶ αὐτοῦ ἡ μεταφυσικὴ, ἢ νὰ διορθώσῃ καὶ μεταβάλλῃ τὴν μεταφυσικὴν ταύτην εἰκόνα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας. Δὲν πράττει ὅμως οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλ' ἀποπειροᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διατηρήσῃ τὴν μεταφυσικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ εἰκόνα, ἀφ'